

P. R. S. MOOREY, Catalogue of the Ancient Persian Bronzes in the Ashmolean Museum. Oxford, at the Clarendon Press., 1971; 343 sayfa, 85 levhada 541 resim, metin içinde 20 sayfada 526 buluntu ve 11 adet terminoloji çizimi, xiv-xxi sayfalar arasında; resimlerin listesi, levhaların listesi, kısaltmalar ve kısa bir teknik sözlük. Arkada bibliyografya, analiz tablosu, konkordans ve indeks, fiyatı 18 İngiliz lirası.

Kitap giriş ve sonuç bölümü dahil dokuz kısımdan oluşur. Giriş kısmında yazar Batı İran bronzlarının Ashmolean müzesine nasıl ve ne zaman geldikleri hakkında bilgi verdikten sonra bu tür çalışmaların zorluk ve problemlerini içeren bir açıklama yapar. Sayfa 4'den itibaren yazar Batı İran ve özellikle Luristan bronzlarının ilk kez ortaya çıkışlarını ve Avrupa müzelerine gelişlerini anlatır. Bu kısımda Rostovtzeff'in 1922 yılında yaptığı kıyaslama neticesinde Louvre ve British Museum'daki bazı bronzların Kappadokya kökenli olduğunu iddia etmesi ve bunların Kappadokya ve Ermenistan'ın "Trak-İran" halklarının verileri olduğunu söylemesi ilginçtir. Ancak Moorey'in de belirttiği gibi (s. 4) Kappadokya'dan çıkan hayvan figürlü bronzlar Hellenistik ya da Roma devrine aittir. Son otuz yılda doğu Anadolu'dan bu tip hiçbir bronz eser çıkmamış olmasına karşın böyle zoomorfik eserlerin o senelerde Türkiye kökenli kabul edilmesinin nedeni Kappadokya'dan çıkan eserlerin yanlış yorumlanışına bağlanmalıdır. Rostovtzeff'in kitabının yayımlanmasından sonra Luristan ve güney Kürdistan'da sistematik mezar soğunculuğunun başladığını belirten yazar bu yörede 1931 yılından itibaren yapılan ve yöneticileri arasında Upham Pope, André Godard, Erich Schmidt, Potratz, Schaeffer, Vanden Berghe, Deshayes ve Ghirshman'ın da olduğu araştırma ve kazılar hakkında etraflı bilgi verir (s. 6-10). Bu araştırmacılardan Schaeffer Luristan bronzlarının doğrudan doğruya Geç Sümer geleneginden geldiğini önererek bronzların büyük bir bölümünü 1500 - 1200 yıllarına ve hatta daha erken devirlere yerleştirmeye çalışırken, Godard bu yöreden çıkan bronzların Kasit-sonrası Babil devrine ait olduklarını kabul eder. König ve daha sonra Ghirshman Luristan kökenli bronzların Kimmerler'e ait olduğunu önerirler. 1965 yılından beri Elam bölgesinde kazılarını sürdürmekte olan Vanden Berghe de Schaeffer'in önerisini kabullenir. Herzfeld de aynı düşünceden kaynaklanarak dekore edilmiş bronzların doğrudan doğruya Mezopotamya kaynaklı olabileceğini önerir ve bunları ikinci binin ikinci yarısına tarihlenen doğru olabileceğini söyler. Aralarında yüzyıllar olan bu değişik önerileri veren yazar daha sonra (s. 12-17) bronzların yayılış ve elde edilmiş kaynakları hakkında bilgi verir

Sayfa 17'den itibaren ikinci bölüm olan "aletler ve silahlar" kısmına kadar Moorey üzerinde çalıştığı bronz eserlerin kronolojisini üç başlık altında inceler: A. İran'daki kazılardan elde edilen deliller (yazar bu kısımda bölgede yapılan kazı ve

araştırmalar hakkında kısa bilgi verir), B. Batı İran'daki "Luristan bronzları", C. Batı İran'dan gelen yazıtlı bronzlar ve kronolojileri. Ayrıca ikinci bölüme girmeden yazar, tarihi eser taklitçiliği hakkında bilgi vererek bu konuda hangi noktalara dikkat etmek gerektiği zorunluluğunu açıklar.

İkinci bölüm olan "aletler ve silâhlar" kısmında Moorey sap-delikli baltaların, kazma ve keserlerin Luristan ve Hazar denizinin güneybatı bölgesindeki kültürleri anlamamız açısından çok önemli olduğunu belirtir (s. 37) ve ikinci binin son ve birinci binin ilk yüzyıllarında kama ve kılıç gibi silahların bu yörede çok kullanıldığını yazar. Moorey silah ve aletleri 1. Baltalar, keserler, kazmalar, 2. Kama ve kılıçlar, 3. Okuçları, mızrak uçları ve topuzlar, 4. Çeşitli aletler ve biley taşı sapları başlıkları altında etraflı şekilde inceler.

Kitabın III. bölümü (s. 101-139) at koşum takımlarına ayrılmıştır. Bu bölüme "Eski İran'da At" adlı kısımla giren Moorey, İran'da atın ilk ortaya çıkışı üzerinde son senelerdeki tartışmaların Anua, Sialk II ve Şah Tepe II/III katlarından çıkan kemiklerin ehlileştirilmiş at kemikleri olabileceği olasılığı etrafında yoğunlaştığını ancak bunların bugün at kemikleri değil fakat eşek kemikleri olduğunun daha doğru olacağını önerir. Yazara göre "at" anlamına gelebilecek ilk kelimenin Ur III çağına ait bir metinde aranabileceğini ve ata binme motifinin de Mezopotamya'dan gelen ve geç üçüncü bine ait bir silindir mühür üzerinde görülebileceğini söyler (s. 100). Elimizdeki yetersiz arkeolojik delillerin ikinci binde Batı İran'da at ve at yetiştiriciliği ile ilgili problemlere ışık tutmadığını savunan yazar, bu devirde Batı İran'da atın hafif savaş arabaları, av ve yarışlarda gittikçe artarak kullanıldığını belirtir (s. 102). Daha sonra ikinci binin sonlarından itibaren atçılığın ve bu nedenle atçılık ile ilgili sanatın gittikçe önem kazandığı belirtilir ve at koşumlarının atlarda kullanılış şekilleri açıklanarak "at gemleri" ve "at koşumları"nın içeren çok faydalı iki çizimde bu konu ile ilgili terminoloji verilir. At gemlerine ayrılan katalog ve analogilerden sonra koşum takımlarını kataloglayan ve en ince ayrıntısına değin inceleyen yazar bu konuyu da; a. başlıklar, b. kolonlar, c. başlık plakaları adlı üç bölüme ayırır.

At koşumlarıyla ilgili bölümde yazar Ashmolean koleksiyonunda yer alan *at gemlerini* Potratz'ın kitabının (*Die Skythen in Südrussland*, Basle, 1963) ışığı altında tasnif ederek inceler. Batı İran'dan at koşumlarıyla ilgili çok sayıda buluntunun elimize geçtiğini söyleyen Moorey, bu tip koşumların *in situ* olarak bir at iskeletinin üzerinde bulunmuş örneklerinin çok az olması nedeniyle bu koşumların kesin olarak tanımlanmasının zor olduğunu belirtir ve birinci bine en iyi ışık tutacak verilerin Asur saray kabartmaları ve Persepolis olduğunu söyler (s. 127). Savaş arabası atlarına ait koşumlara en iyi örneği veren ve bu konunun aydınlanmasına çok yardımcı olan bir buluntu yeri de Kıbrıs Salamis'teki 7 yüzyıla ait bir mezardır. Bu konuda başka bir verinin de Altay bölgesindeki Pazirik kurganları olduğunu belirten yazar şimdiye dek yayımlanan en doyurucu eserlerden biri olarak da Tepe Sialk "B" katındaki birinci bine tarihlenen 15 nolu mezarı gösterir (s. 128).

Moorey kitabının IV. bölümünü "*fımal*, dekore edilmiş tüpler, Piravent figürinleri ve çeşitli heykelcikler" kısmının kataloguna ayırmıştır. Bu bölümün girişinde yazar serbest veya antropomorfik bir tüpün iki yanında yer alan ve karşılıklı duran

bir çift küçük hayvan motiflerinden oluşan objelere Rostovtzeff'in *standart* adını verdiğini söyler. Tamamen Batı İran'a özgü olan ve tüm Güneybatı Asya'da ya da Kafkasya'da örneklerine rastlanmayan bu buluntular Potratz tarafından incelenmiş ve Potratz bunların kült sembolleri olabileceklerini ve Hıristiyan Avrupa'nın *ikon*-larıyla kıyaslanabileceklerini belirtir (s. 140). Moorey bu objelerin kullanılış anlamlarının, kontrollü kazılardan elde ettiğimiz delillerin hemen hemen hiç olmaması nedeniyle kesin olmadığını söyleyerek, bunların küçük boyutları nedeniyle, Asur kabartmalarında varlığı bilinen savaş ya da dinî standartlar olamayacağını belirtir. Bu nedenle Moorey bu tür buluntulara bir karışıklığa yer vermemek için standart terimi yerine *finial* adını verir (s. 140). Finialleri de; A. yaban keçisi motifli finialler, B. aslan motifli finialler, C. "hayvanlar hâkimi" tasvirli finialler adlı gurublar içeriğinde inceleyen yazar, "dekore edilmiş tüpler" kısmında bu objelerin de aynı atölyede üretilmiş olmasının şart olduğunu savunur (s. 160). Bu buluntuların bir gurubuna "berektililik" tüpler iadını veren Moorey, genellikle dikkatleri göğüslere ya da üreme uzuvlarına çeken çıplak kadın figürlerinin yakın doğuda çok kullanıldığını söyleyerek Luristan'da ele geçen iki eşeyli bu eserlerin bu geleneğin bir devamı olabileceğini belirtir (s. 161). Irak ve Anadolu'da tanrıça İstar'ın da bazan erkek şeklinde görüldüğünü söyleyen yazar, Mezopotamya ve Elam'da pişmiş kilden yapılan çıplak kadın figürleriyle Luristan'daki bronz benzerleri arasında doğrudan doğruya bir bağlantının varlığını önerir ve her iki gurup buluntuların da aynı şekilde kullanıldığını belirler.

Sayfa 168 ve 169 da "Piravent figürleri" başlığında, yaklaşık olarak Takı-Bustan'ın 8 km. kuzeyinde yer alan ve bu tür bronzlara adını veren Piravent adlı küçük bir bölgeden çıkan buluntuları inceler. "Piravent figürleri"nin kültürel gelişmesinin ve tarihlerinin kesin olmadığını söyleyen Moorey bunların 8. ve 7. yüzyıllarda Luristan'da üretilen bronzlarla yakın ilişkiler gösterdiğini ancak bu figürlerin Luristan'dan gelen açık dökümle yapılan iğne başlarında olduğu gibi bir şapka giydiğini söyler (s. 168). "Piravent figürlerinin" birinci bine tarihlenmemesi için en azından şimdilik bir sakınca olmadığını savunan yazar, kollarını yukarıya kaldıran bu figürlerin yakınoğuşunda sık görülen bir motifle, "çocuk doğumu" ile bağlantılı olabileceğini ya da eğer figürler kadın olarak kabul edilmesse, yas tutan ya da tapınan kişileri simgeleyebileceklerini önerir.

Kitabının V. bölümünü tamamen "iğnelere" ayıran Moorey (s. 172-215) üç ana başlık (I. Basit döküm iğneler, II. Ağır, açık döküm iğneler, III. Disk başlı iğneler) altında inceleyerek her gurubu da kendi içinde süslemede kullanılan motifler açısından da bölümlere ayırır. Batı İran'dan geldiği söylenen iğnelerin geniş kullanıma çeşitlerinin olduğunu belirten Moorey, iğnelerin her zaman için kişisel süsleyici unsurlar olarak tanımlanmasının kolay olmadığını söyler ve bir iğnenin elbise-iğnesi mi ya da saç iğnesi mi olduğunu saptamanın kesin bir yöntemi olmadığını savunur (s. 173). Batı İran iğnelerinin salt kişisel süs eşyası anlamında olmadığını, Dum Surkh kazılarında ortaya çıkan dini yapıda çeşitli formlardaki iğnelerin adak eşyası olarak dini yapıya konulduğunu ve bir kısmının da duvarlara saplandığını söyleyen yazar, Yunanistan'da şimdiye dek ortaya çıkan iğnelerin büyük bir kısmının da kutsal alanlardan, sadece Argive Heraeum'unda 2800, elde edildiğini vurgular.

Gurup I olarak verdiği “basit döküm-başlı iğneler” başlığında iğnelerin Batı İran’dan çıkan bronzlar içinde tarihlenmeleri en zor olan buluntu topluluğu olduğunu söyleyen Moorey, diğer ülkelerde olduğu gibi İran’da da elbise iğnelerinin metalden yapılmış en erken objeler arasında yer aldığını belirler. Luristan ve Kuzey İran metal endüstrisinin geç ikinci ve erken birinci binde en yoğun ve bereketli devresinde çok sayıda iğnenin imal edildiğini söyleyen Moorey, elbise iğnelerin, fibulalarının çıkışıyla doğrudan doğruya ilgili olduğunu ve fibulaların Batı İran’da ve güneybatı Asya’da yavaş yavaş iğnelerin yerini almış olduğunu yazar (s. 174). Zoomorfik başlı iğnelerin tamamen İran geleneği olduğunu ve bu tip iğne başlarının güneybatı Asya’da ve İran dışında yaygın olmadığını açıklayan yazar, güney Mezopotamya’da Susiana’yı da içeren bölgede hayvan şeklinde bir başlıkla süslenen iğnelerin 4. binin sonlarında üretildiğini belirtir (s. 191). Ur’daki “krali mezarlarında”, Kiş’deki “A” mezarlığında ve Tell Agrab’daki Shara tapınağında böyle hayvan şekilli iğnelerin varlığını vurgulayan Moorey, geç 4. binde İsrail’de Mahal Mishmar mağarasından, Anadolu’da Alacahöyük ve üçüncü binin ortasına ait diğer bazı merkezlerde zoomorfik iğnelerin varlığının bilinmesine karşın bu tip iğnelerin Filistin, Suriye ve Anadolu’da 3. binde ender ve dağınık rastlanan bulgular olduğunu anlatır (s. 192). Moorey’e göre bunlar 2. binde Anadolu’da ve Suriye’de daha da ender görülürler. Kafkasya’daki Koban bölgesindeki mezarlarda hayvan motifleriyle süslü iğnelerin varlığından, bunların etkisinin güney doğu İran’da hissedilebileceğini söyleyen Moorey, böyle iğnelerin Trialeti bölgesinde de 2. bin ortalarından sonlarına kadar kullanıldığını söyler.

Sayfa 200-207 arasında II. gurup olan “ağır, açık-döküm başlı iğneler” ele alınarak bu tip buluntuların erken birinci binde Luristan metal ustasının en karakteristik verilerini oluşturduğu anlatılır. Bu objelerden çok büyük ve ağır dikdörtgen başlara sahip olanlarının gerçekten iğne mi olduğunun kesinliği hakkında şüphesini belirten Moorey, bunların *ikon* anlamlı olmaları olasılığına ağırlık verir. Bunların kutsal yerlere ve mezarlara adak eşyası olarak konulduklarını ve finialler gibi dini bir anlam da taşıdıklarını belirliyerek Dum Surkh’da bu tip iğnelerin 9. yüzyıl katında da bulunduğunu fakat büyük çoğunluğun 8. yüzyıl buluntuları arasında çıktığını ifade eder (s. 200).

“Disk başlı iğneler” adını taşıyan III. gurupta (s. 207-215) bu tip iğnelerin ön tiplerinin köken ve gelişmesi hakkında ayrıntılı ve çok yararlı bilgi veren Moorey, disk-başlı iğnelerin ön tiplerinin yakınoğu’da UR “krali mezarlarından” elde edildiğini, Biblos ve Suriye’deki Tell As’da da örneklerinin görüldüğünü belirten Moorey, Avrupa içlerinde bulunan ve erken ve orta tunç çağında yakın doğu’dan daha yoğun bir şekilde kullanılan iğnelerin *Levantine* formlarından gelişerek buradan yayıldığını savunur. İran dışında “disk-başlı iğnelerin” tam bir gelişme gösterdiği yörenin Kafkasya olduğunu söyleyen yazar geç ikinci ve erken birinci binde iğnelerin Kafkasya’da Luristan’dan bile daha yoğun olarak kullanıldığını, ancak merkezi Zagros’larda çok yaygın olan “yuvarlak düz başlı iğnelerin” Kafkasya’da hiç bulunmadığını belirtir (s. 207). Luristan’daki zengin süslemeyle yapılan disk-başlı iğnelerin gelişiminin eldeki kısıtlı delillerle yörel bir İran aşaması olabileceğini, Tepe Hissar’ın III. katında yer alan bir mezardan çıkan bakır objenin disk-başlı iğne olabileceğini, Kafkasya’da bir erkek mezarında ele geçen benzer bir

buluntunun yardımıyla önererek, “disk-başlı” iğneler için teklif edilen başka bir kökenin de tartışmalı olduğunu söyler (s. 208). Bunların İran’ın bir çok bölümünde ve güneybatı Asya’da uzun zaman süsleyici olarak kullanılan yuvarlak levha-metal pendantların bir adaptasyonu olduğunu söyleyen Moorey, Kuzeybatı İran’dan gelen yuvarlak levha pendantların altın, gümüş ve bronzdan yapılmış merkezi bir *umbo* ya da konik bir *boss* çevresinde, dekoratif yönden iğne başlarına çok benzeyen bitki ya da hayvan frizlerinden oluşan bir süslemeye sahip olduğunu söyler. Disk-başlı iğneler süsleme açısından iki ana grupta; A. basit kabaca yapılmış, insan ve hayvan motiflerinden çok çiçek motiflerini içerenler, B. merkezi bir *boss* etrafında hayvan, çiçek ve insan figürlerinden oluşanlar diye inceler (s. 209).

IV. bölümü yazar “ornamentlere ve tuvalet malzemelerine” ayırarak bunları sayfa 216-245 arasında; bilezikler, halhallar, küpeler, gerdanlıklar, pendantlar, aynalar, kemer tokaları, kemerler ve baskı mühürler başlıkları altında tek tek inceler. Batı İran’da yapılan kontrollü kazılarda, geç ikinci ve erken birinci binde çok yaygın şekilde kullanılan süsleyici objelerin ve tuvalet malzemelerinin çok sayıda ele geçtiğini belirten yazar halhal, gerdanlık ve ayna gibi bazı bronz malzemenin çok süslü yapılmışları nedeniyle çok az yöresel ayrılıklar gösterdiğini yazar. Yöresel ayrılıklar kemer ve bileziklerde çok daha fazla olarak görülür. Hatta bu ayrılıklar kuzeyde Azerbaycan ve Gilan’dan güneyde Luristan’a kadar olan bölgede değişik ve farklı “formlar” oluşturur (s. 216).

“Zoomorfik terminallerin” Luristan’dan elde edilen bilezikler içinde en yaygın türü olması nedeniyle bu bölgenin bronz işçiliği geleneği gelişimini göstermesi açısından çok önemli olduğunu söyleyen yazar, Luristan’daki başkaca hiç bir buluntu topluluğunun Akamenid atölyelerinin ürünleriyle bu derece benzerlik göstermediğini açıklar. Yazar bu bölümde “şurası şimdi açıktır ki; zoomorfik süslemeğe sahip bilezikler imali geleneği bu bölgede Akamenid devrinden çok önce vardır. Akamenid’li sanatkar Marlik, Hasanlu, Ziwiy ve henüz bulunamamış bir çok bölgeye bu tip mal üreten bir atölyeden kalan bu mirası geliştirilmiştir” der (s. 219). Buna karşın terminallerle ilgili sorunun tamamen çözümlenemeyeceğini söyleyen yazar, Akamenid çağındaki İran eyalet atölyelerinin rolünün hâlâ büyük bir karanlık içinde olduğunu, bu devre ait bileziklerin hemen hemen hepsinin altın ya da gümüşten olduğunu ve bunların en güzel işçilikle üretildiklerini belirterek bu bileziklerin çok gelişmiş “bir saray sanatı”nın verileri olduğunu yazar.

VII. bölümü yazar “çeşitli levha-metal buluntulara” ayırır. Bu bölümde incelediği objelerin, ziller (simbal) dışında bir çoğunun savaşçı zırhları ya da kalkan veya okluklarıyla ilgili aksamlar olarak tanımlanabileceğini belirten yazar, bu buluntuların bir iki örnek dışında ne iş gördüklerinin kesin olmadığını söyler. Zillerin süslemeli ya da süslemesiz olabileceğini, metal tutamakları olmayan zillerin bu görevi yapacak bir sırıma sahip olduklarını ve bu tiplerin sırımı da üzerinde olmak kaydıyla Marlik’te ve çok az olarak Amlaş’da bulunduğunu belirten yazar, (s. 246-47) yuvarlak zillerin eski Babil terrakotaları ve geç Asur kabartmaları üzerinde resmedildiğini söyler. Kopuk bir *umbo* nun her zaman bir zil olamayacağını Hasanlu ve Karmir-Blur kazılarının ortaya çıkardığını, ancak bu durumda zillerin ortasındaki delikte her zaman bir perçinin varlığının sözkonusu olduğunu vurgulayan yazar, Arğıştı’nın adını taşıyan ve kuzey batı İran’dan gelen bir *umbo* nun da böyle bir perçine sahip olduğunu açıklar.

Kalkanlar üzerinde yer alan *boss*ların, kalkanlarının formların değişime uğramasına karşın, en azından erken üçüncü binden beri kalkanların Mezopotamya'da ve güneybatı Asya'da metal disklerle güçlendirildiği açıklanır. Moorey, yakın doğu'da kalkanların yapılış ve kullanışları hakkında bilgi vererek, Luristan'da kalkanların varlığının sadece bugüne kalan *boss*'lardan anlaşıldığını ve ne Giyan'da ne de Sialk'de kalkanların mezarlara konulmadığını, Batı İran'da kalkan ve diğer silahların bulunduğu kontrollü kazıların yalnızca Marlik ve Hasanlu olduğunu söyler (s. 252).

"Okdanlık"lara ayırdığı bölümde Asur ve Babil etkili sahnelerle süslü okdanlıkların Batı Luristan'daki mezarlarda bulunduğunu ve bunların geç dokuzuncu ve sekizinci yüzyıla tarihlendiğini ve süslemesiz ya da hayvan veya askerî sahnelerle süslü okdanlıkların Urartu'da da kullanıldığını söyleyen Moorey, Girit'te Knossos yakınındaki sekizinci yüzyıla ait bir mezardan çıkan dekore edilmiş bir okdanlığın Urartu kökenli olabileceğini savunur (s. 255).

Yazar kitabının VIII. bölümünü (s. 261-280) "levha-metal kaplar"a ayırmıştır. Bu bölümde yer alan kapları formlarına göre; açık kaseler ve kavanozlar, bakaraç, situlalar, süslü kaseler, çaydanlık, ağızdan emzikli kaplar ve çeşitli levha-metal aksamlar olarak sınıflandırarak inceler. Akamenid-öncesi bronz döküm kapların Batı İran'da çok az sayıda bulunduğunu, bunun nedeninin tamamen üretim maliyeti ve tekniğin yetersizliği ile ilgili olduğunu belirten Moorey, ince bakır levhaların İran'lı sanatkarlar tarafından beşinci binden beri ayna yapımında kullanıldığını söyler. Sialk'de levha-bakır kapların ilk kez III. yerleşmede 7b katında dördüncü binin sonuna doğru ortaya çıktığını, bu devirden sonra Elam ve Sümer'de böyle kapların formlarının ve çeşitlerinin giderek arttığını ve bu durumun İlam yakınındaki Bani Surmah'da üçüncü binin ortalarına ait mezarlardan elde edilen verilerin ışığında Luristan için de geçerli olduğunu açıklar. Giyan ve Camşidi bölgesindeki geç üçüncü ve ikinci bine ait mezarlarda metal kapların yaygın olmadığını, bu bölgede metal-kaplar ortaya çıktığında bile bunların gayet basit formlara sahip olduklarını ifade eder. Tepe Hissar'da levha-metal kaplara sadece III B ve III C katlarında bu yerleşme yerinin en parlak devrini yaşadığı zamanda rastlandığını, Tepe Guran kazılarında elde edilen verilerden anlaşıldığı gibi, ikinci binin sonuna doğru metal kapların Luristan mezarlarına çok daha yoğun olarak konulduğunu, aynı durumun yine ikinci binin sonuna ait olan ve çok zengin altın ve gümüş buluntular veren Marlik için de aynı olduğunu söyleyen Moorey, metalin geç ikinci binden önce metal kap yapımında çok yaygın olarak kullanıldığını belirtir (s. 261-62).

IX. bölümü (s. 281-309) "sonuç"a ayıran Moorey bu kısmı; M. Ö. 1000 yılına kadar Batı İran metalurjisinin tarihi" ve "M. Ö. 950-650 arasında Luristan endüstrisi" adlı iki ana başlık altında toplar. "Luristan endüstrisini" de;

- a. organizasyon ve potronaj
- b. maden cevheri ve yakıtın kaynağı
- c. bronz-döküm geleneği: teknik ve yapıtlar
- d. bronz-döküm geleneği: cevher, alaşımlar ve karışımlar
- e. levha-metal geleneği

f. Luristan motif repertuarı

g. Luristan ve kuzey

diye alt başlıklara ayırır.

Çok ayrıntılı ve bir çok konuda son derece yararlı kataloglamadan ve bilgiden sonra konuları tek tek inceleyen Moorey, yalnızca Batı İran ile ilgili bilim adamlarının değil fakat yakındoğu arkeolojisiyle uğraşan herkesin son derece yararlı bulacağı "sonuç" bölümünde, Batı İran'ın prehistorik, bakır ve bronz madenciliği ile ilgili geniş bilgi vermektedir. "Batı İran madenciliğinin tarihi" adlı başlık içerisinde yerli bakırın Batı İran ve Anadolu'da en azından yedinci binden beri kullanıldığını, 6750-6000 yıllarına tarihlenen Ali Koş'dan çıkan bir boncuğun soğuk olarak döğülmüş bakırdan yapıldığını, döğme bakırdan yapılmış buluntuların Tepe Sialk'in erken beşinci bine ait I. katında bulunduğunu ve Kerman'ın güneybatısında İran platosu üzerindeki Tal-i İblis'de Sialk II ile çağdaş olan yerleşme katında ev işlerinde kullanılan bakır işçiliğinin ortaya çıkışını anlatır. Bakır dökümü için ilk kanıtın geç beşinci ve erken dördüncü bine ait olan Tepe Sialk III, 4. ara katından elde edildiğini söyleyen Moorey, aynı çağda madenin daha önce taştan ve kemikten yapılan aletlerin üretiminden çok daha yoğun olarak kullanıldığını, ilk levha-metal kabın da Sialk'in dördüncü binin ikinci yarısına ait olan III. katı 7b evresinde ortaya çıktığını belirtir. Yazar sayfa 283'de metal işçiliği için aynen şunları söyler: "Elimizdeki kanıtların dağınık ve düzensiz oluşları nedeniyle, geç dördüncü ve erken üçüncü bindeki büyük metalurjik gelişmeleri, döküm için çift kalıp kullanımının artışı ve önce arsenikli sonra kalaylı bronz alaşımının bulunuşu gibi, teşvik edici unsurlara sahip bölgelerin tanımlanması son derece güçtür. Yedinci binin ortasından hemen sonra Çatal Höyük'te işlenmiş bakırın ortaya çıkışı ve M. Ö. 4700 senesinden önceye tarihlenen ve Can Hasan'dan çıkan sap delikli topuz başının Anadolu'nun bu en erken metal işçilerinin üçüncü binde yaşamış olan halefleri kadar hünerli ve cüretli olduğu anlamına gelir. İsrail'deki son keşifler geç dördüncü bin zanaatkarının teknik becerisinin ve repertuarının çok fazla olduğunu açıklığa kavuştururken elimizdeki çok az delille varılan önceki sonuçları da yavaş yavaş değiştirmiştir. Bu nedenle bir çok höyük kazısının varlığına karşın hakkında iyi bilgiler edinemediğimiz metal işçiliği tarihi hakkındaki bilgilerimizin tek bir hazine ya da iyi donatılmış bir mezarlığın bulunmasıyla değişebileceği sürekli olarak akılda tutulmalıdır".

İlk bilerek yapılan bakır-kalay alaşımının yakın doğu'da üçüncü binin ikinci çeyreğine ait olduğunu ve bu tarihten sonra bu alaşımın çok daha yaygınlaştığını, en eski alaşımın tarihinin hâlâ karanlık olduğunu belirten Moorey, erken üçüncü bine ait bir Ur tekstinde bakır ile bronzun farklı şeyler olduğunu belirtildiğini yazar. Moorey'in araştırmasına göre; kalay karışımlı bronzlar Ur'daki "kralî mezarlar"da ve Kiş ve Hafaje'de hemen hemen aynı zamanlarda, M. Ö. 2400, Suriye ve Anadolu'da ise biraz daha geç ortaya çıkmış ve alaşımın Mısır'da kullanılışı bu ülkenin Batı Asya ile olan ilişkisinin sonunda olmuştur (s. 285). Yazar Batı Anadolu'da kalay karışımlı bronzların Troy II'de ve aynı zamanda Kiklad adalarında ortaya çıktığını belirterek en erken kalay karışımlı bronzların henüz analizleri yapılmamış olan Kafkasya ve Sovyet Azerbaycan'ındaki bronzlar olabileceğini

vurgular. Erken ikinci binde Geoy Tepe "D" katında çok iyi kalitede kalay karışımı bronzların varlığına değinen yazar "üçüncü binin ortasından ikinci binin sonuna değin Luristan'daki metal işçiliğinin tarihi ayrıntılarına kadar saptanılmamasına karşın, bu sanatın üstün karakteristik özelliklerinin varlığı açıktır" demektedir (s. 286). "Habur ve boyalı keramiğin benzer türlerinin yayılışlarından anlaşıldığı gibi Zagros bölgesi, Asur ve Suriye arasında bir kültür ilişkisinin var olduğu devirde, erken ikinci binde, aynı tip alet ve silahların sözü geçen bölgelerde bulunmaları bu bölgelerin metal endüstrisi arasında da bir ilginin olduğunu açığa çıkarır" diyen Moorey (s. 287), bu ilişkilerin Hurri dili konuşan zanaatkarların yayılmasıyla ilgili olduğu hakkındaki karşıt ve destekleyici çeşitli görüşleri verir.

Sayfa 289'dan "sonuç" bölümünün sonuna kadar evvelce belirtilen başlıklar altında "Luristan endüstrisi"ni inceleyen Moorey, Luristan'da geç onuncu ve erken yedinci yüzyıllar arasında üretilen çok sayıda bronz eserlerle bu sanata ilişkili demir işçiliğinin çok büyük beceri ve uzmanlık gösterdiğini ve bu sanatın göçebe zanaatkarlar ya da madenciler tarafından, biraz katkısı olmasına karşın, yaratılmayacağını savunur (s. 290).

Antik devirde kaynağı ve yayılımı hayli tartışmalı olan kalay hakkında bilgi veren Moorey, "erken ikinci binde ilk kalay ticaretinin Asur'a ve oradan güneye ve batıya Zagroslar yoluyla Tebriz'in doğusundaki maden yataklarından yayıldığı hakkındaki kanıtların var olduğunu" belirtir (s. 291).

Sayfa 301'den itibaren "levha-metal geleneği"ni anlatan yazar, M. Ö. 850-650 yılları arasında Luristan için çok karakteristik olan zengin süslemeli döküm-bronz eserlerin bir "heykeltraş sanatı" olduğunu, ancak bunun ayrı atölyelerin varlığı anlamına gelmeyeceğini belirtir. Luristan'daki dökme-bronz geleneğinin bu bölgeye özgü olmasına karşın, levha-metal geleneğinin daha geniş kapsamlı Batı İran metal işçiliğinin bir parçası olduğunu savunan yazar, dokuzuncu ve sekizinci yüzyıllarda Luristan'daki bu işçiliğin yakın kaynağının bu bölgenin kuzeyindeki Ziwiyeh ve Hasanlu'da aranabileceğini söyler (s. 301).

"Luristan ve kuzey" başlığı altında Batı İran ve öncelikle Luristan üzerinde çalışanlar için çok yararlı bilgiler veren Moorey, bu bölümü şu cümle ile bitirir: "M. Ö. 900-650 yılları arasında Luristan'da yaşayan bronz işçileri, ikinci binde tarihte İranlılar diye bilinen insanlar tarafından Hissar bölgesinden batıya doğru yayılan bir geleneğin sınırları içinde çalışan Kuzey İran bronz işçilerinin aksine, Elam ve Babil ile yüzyıllar süren bir ilişki sonunda gelişen, tamamen yerli bir geleneğin içeriğinde eserlerini vermişlerdir".

Moorey'in bu kitabı bu konuda son yıllarda yazılan en belli başlı eserler içinde ön sırayı alabilecek nitelikte olup kanımızca yakın doğu arkeolojisiyle ilgilenen herkese yararlı olabilir.